

III. Uluslararası Aksaray Sempozyumu (25-27 Ekim 2018)
3rd. International Aksaray Symposium (25-27 October 2018)

Tam Metinler / Full Texts

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOMUNCU BABA TARİH VE KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI
UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINI

III. Uluslararası Aksaray Sempozyumu (25-27 Ekim 2018)
Tam Metin Kitabı

EDİTÖRLER

Mehmet Sami YILDIZ
Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

Ayşegül CAN
Aksaray Üniversitesi,
Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

Mehmet ÖZKAYA
Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

ISBN: 978-605-88368-8-4

Aralık 2018

“III. Uluslararası Aksaray Sempozyumu” isimli kitabın tüm yayın hakları Aksaray Üniversitesi Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi’ne ait olup her hakkı saklıdır. Bu yayının hiçbir kısmı, editörlerin önceden yazılı izni olmaksızın çoğaltılamaz, bir geri çağrı sisteminde saklanamaz veya herhangi bir biçimde elektronik veya mekanik, kopyalama, kayıt veya başka yollarla iletilemez.

All rights of publication of the book "III. International Aksaray Symposium" belong to Aksaray University Somuncu Baba History and Culture Research and Practice Center and all rights are reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of editors.

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sami YILDIZ
Sempozyum Başkanı

İletişim
aksaraysempozyumu@gmail.com
Sekreter
Öğr. Gör. Ayşegül CAN (Aksaray Üniversitesi)

AKSARAYLI ŞAİR SEYF-İ FERGÂNÎ'NİN DİVANINDA ANADOLU VE AKSARAY COĞRAFYASI

İsmail Söylemez¹

Özet

Aksaraylı şair Seyf-i Fergânî, XIII-XIV. yüzyılın usta şairlerindendir. Şairin asıl adı, Muhammed'dir. Lakabı, Seyfeddîn'dir. Şairin tam adı *Seyfeddîn Ebu'l-Mehâmid Muhammed-i Fergânî* şeklindedir. Şairin Fergânî mahlasını kullanmasının sebebi Fergânâ'da dünyaya gelmesidir. Şair Fergânâ'da doğmuş ancak genç yaşta Aksaray'a yerleşmiş ve vefatına kadar Aksaray'da yaşamıştır.

Maveraünnehir bölgesinde doğup yetişen Seyf-i Fergânî (öl.749/1348'den önce) hayatının büyük bölümünü Anadolu'da Aksaray çevresinde geçirmiştir. Yaşadığı yıllardaki Anadolu'nun sosyal, tarihî ve edebî özelliklerini, onun şiirlerinde görmek mümkündür.

Anadolu'da Farsça şiir söyleyen şairlerin en büyüklerinden biri olan Seyf-i Fergânî'nin bir divanı bulunmaktadır. Divanı, toplamda 10.277 beyittir. Fergânî'nin şiirleri kaside, gazel ve az sayıda kıta ve rubaiden oluşmaktadır. Seyf-i Fergânî'nin, Farsça divanı dışında bir eseri bulunmuyor. Günümüze kadar ulaşan divanın mevcut nüshalarından anlaşıldığına göre şairin bizzat kendisi tarafından tertip edilen divanı günümüze kadar ulaşmış olup tespit edilmiş üç nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardan müellif hattı olan birinci nüsha, Kütahya Vahid Paşa kütüphanesinde, ikinci nüsha İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde ve üçüncü nüsha da Topkapı Sarayı Revan Köşkü kütüphanesinde bulunmaktadır. Seyf'in divanı, biri bu tebliğin yazarına ait olmak üzere Türkiye'de iki doktora çalışmasına konu olmuştur. Türkiye dışında da Seyf-i Fergânî divanı konulu onlarca yüksek lisans ve doktora çalışması yapılmıştır.

Seyf-i Fergânî'nin divanında sosyal ve tarihî çok değerli malzemeler bulunmaktadır. Özellikle yöre tarihi açısından son derece önemli bir divandır. Divan ayrıntılı olarak incelendiğinde Fergânî'nin divanında Aksaray ve Anadolu isimlerinin de birçok şiirde yer aldığı görülmektedir. Aksaray şehrinin ismi üç şiirde geçmektedir. İlk şiirde şair, kendisinin de bizzat şahit olduğu ve Aksaray'da gerçekleşen bir olayı anlatırken şehrin adını anmaktadır. Bu şiirde yaşananlardan hareketle Aksaray'ı Kerbela'ya benzetmektedir. İkinci şiirde de yaşadığı yeri belirtirken Aksaray'da yaşadığını, ikamet etmek için Aksaray'ı tercih ettiğini *Aksaray meskenim oldu* şeklinde bir ifade ile anlatmaktadır. O dönemde Aksaray'a yerleşen sadece kendisi değildir. Aksaray özellikle ulema ve üdebanın sığınmakta olduğu güvenli bir liman gibidir. Bu nedenle Aksaray'a gelip yerleşen, Aksaray'ı memleketi olarak kabul eden, evi olarak bilen çok sayıda isim vardır. Seyf, bu isimleri de dikkate alarak birçok dervişin, fakirin Aksaray'a gelerek yerleştiğini belirtmektedir. Bu durum da Seyf-i Fergânî'nin şiirinde *Aksaray, dervişlerin, güçsüzlerin şehri evi ve memleketi* oldu şeklinde anlatılmaktadır.

Aksaray'ın yanı sıra genel olarak Anadolu coğrafyası da Seyf'in şiirlerinde işlenmiştir. Anadolu coğrafyası, Seyf-i Fergânî'nin şiirinde Mısır'dan sonra en çok adı geçen ikinci ülkedir. Seyf'in şiirinden anlaşıldığı üzere o dönemde çok zor günler geçiren Anadolu'nun bu durumu açıkça tasvir edilmektedir. Anadolu coğrafyası o dönemde çeşitli sıkıntıların ve problemlerin yaşandığı ve halkın mutlu olmadığı, halkın güvende olmadığı bir coğrafyadır. Anadolu'nun o günkü bu sıkıntılı, problemlili ve güvensiz durumu Seyf-i Fergânî'nin şiirlerinde yaklaşık on şiirde anılmaktadır. Bir şiirde şair *Anadolu, mihnetin merkezidir* diyerek Anadolu'da yaşanan sıkıntıya dikkat çekmektedir. Diğer bir şiirde de *Anadolu'da İslâm'dan eser kalmamıştır* diyerek Anadolu coğrafyasında İslâm'ın yaşadığı sıkıntıları dile getirmiştir. Şair, Müslümanların da İslâm'ı yaşamadıklarını ve uygulamadıklarını son derece sert eleştirilerle ifade etmektedir. Fergânî, *Anadolu'ya doğru giden kişiler ölümü istiyor* diyerek Anadolu'da güvenliğin ve emniyetin kalmadığını, insanların can güvenliğinin bile ciddi bir şekilde tehlikede olduğunu belirtmektedir. Fergânî, halkın da artık dindar idareci istemediğini, toplumun büyük oranda bozulduğunu, dindar birinin yönetime gelmesi durumunda herkesin ona itiraz edeceğini *devlet sahibi dindar olursa Anadolu ve Çin de düşmanı olur* şeklinde ifade etmektedir. Bu durumu anlatan bir diğer beyit de şu şekildedir: *Anadolu'da Haccâc'ın zulmü vardır*. Diğer taraftan da şair doğrudan yöneticileri hedef alarak halkın yaşadığı sıkıntıları da *Anadolu halkı koyun gibi kurdun elinde sıkıntı çekmektedir* şeklinde bir ifadeyle dile getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Seyf-i Fergânî, Aksaray, Divan, Farsça.

¹ Öğr. Görv. Dr., İnönü Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, ismail.soylemez@inonu.edu.tr, soylemezismail@hotmail.com

ANATOLIA AND AKSARAY GEOGRAPHY IN THE DIVAN OF THE POET FROM AKSARAY SAYF-İ FARGHĀNĪ

Abstract

The poet from Aksaray Seyf-i Fergani is a master poet of XIII-XIV century. The real name of the poet is Muhammad. The full name of the poet is Seyfaddin Abu'l-Mehâmid Muhammad-i Fergânî. He was born in the Fergânâ, but he settled in Aksaray during his youth and lived in Aksaray until his death.

Seyf-i Fergani (born Maverannehir) (Death before 749/1348) spent most of his life around Aksaray, Anatolia. It is possible to see in his poems the social, historical and literary characteristics of Anatolia in the years he lived.

Seyf-i Fergani is one of the greatest poets of Persian poetry in Anatolia. Seyf-i Fergani, has a divan and his divan has a total of 10,277 couplet. Fergani's poems are composed of kaside, gazel and few kita and rubai. There are three copies of the Divan, reaching to the today level, in particular the author's line.

Seyf-i Fergani does not have a work other than a Persian divan. According to the present version of the divan which reaches to the today, it is understood that his poems has reached the date of the divan organized by himself and there are three copies which are determined. The first copy, which is a master copy from these copies, is in the library of Kütahya Vahid Pasha; the second copy is in Istanbul University Library; the third copy is in Topkapı Palace Revan Mansion Library. Divan of Seyf-i Fergani, has been the subject of two doctoral studies in Turkey one of which defended by author of this article as a doctoral thesis. It is made outside Turkey dozens of graduate and doctoral studies on the Divan of Farghani.

Seyfi-i Fergani has many valuable social and historical materials on his divan that is important especially in terms of local history. When the Divan is examined in detail, it is seen that Aksaray and Anatolian names took part in many poems in Fergani's divan. The name of the city of Aksaray is used in three poems. In the first poem, the poet commemorates the name of the city while he himself witnessed and described an event happening in Aksaray. In this poem, Aksaray is likened to Karbala. In the second poem, poet says that he lived in Aksaray and he preferred Aksaray to live. He is not the only one who settled in Aksaray at that time. Aksaray is like a safe harbor especially where ulema and udeba are sheltering. For this reason, there are many people who came to Aksaray and settled in, who accepted Aksaray as their hometown and who knew it as a house. Taking these names into account, Seyf notes that many dervishes have come to Aksaray and settled down. This situation is described in the poem of Seyf-i Fergani as Aksaray, the dervishes being the town house and the hometown of the weak. In addition to Aksaray, the Anatolian geography in general has been handled in Seyf's poems. The Anatolian geography is the second most-mentioned country after Egypt in the poem of Seyf-i Fergani. As it can be seen from Seyf's poem, this situation of Anatolia, which had very difficult days at that time, is clearly depicted. The Anatolian geography is a geography where the people are not safe because the various troubles and problems are experienced at that time and the people are not happy. This troubled, problematic and insecure situation of that day in Anatolia is mentioned in Seyf-i Fergani's poems in about ten poems. Poet says in a poem that Anatolia is the center of the mentality. In another poem, he expressed the discomfort of Islam in the Anatolian geography by saying that he did not remain a work of Islam in Anatolia. The poet expresses harshly criticism that Muslims do not live and practice Islam. Fergani says that the people who go towards Anatolia want death, that there is no safety and security in Anatolia, and that even the safety of people is in serious danger. Fergani expresses that the people no longer want religious administrators, that society is badly damaged, that if a religious person comes to rule, everyone will object to him if he is a state-worshiped religious person and that he will be an enemy in Anatolia and China. Another couplet describing this situation is as follows: There is in Anatolia, cruelty of the Hajjah.

Keywords: Sayf-i Farghānī, Aksaray, Persian.

GİRİŞ

Seyf-i Fergânî, h.VII. yüzyılın sonlarında ve VIII. yüzyılın başlarında Aksaray'da yaşamış, eser vermiş Fergânâ doğumlu bir şairdir. Şair her ne kadar Aksaray doğumlu olmasa da eldeki bilgilere hayatının ilk gençlik döneminde dönemin mücbir şartları ve Anadolu'nun cezbedici imkânları vesilesiyle uzun bir göç yolunu takip ederek Aksaray'a gelerek buraya yerleştiği ve ömrünün sonuna kadar da Aksaray'da tedris ile meşgul olarak yaşadığı anlaşılmaktadır. Şairin Anadolu sahasında Farsça eser kaleme alan önemli şairler arasında yer almasının yanı sıra bizler için asıl önemi ise yaşadığı döneme dair Anadolu'nun durumuna ışık tutan, dönemin sosyolojisiyle ilgili önemli bilgiler veren son derece güçlü şiirler yazmış olmasıdır. Merhum Ahmed Ateş'in şairin bir kasidesini "Anadolu'nun Gözyaşları" ismiyle nitelemesi de şairin bu alandaki önemini vurgulamaktadır.

Bu çalışmada şair hakkında genel bilgiler verildikten sonra şairin divanında Anadolu ve Aksaray ile ilgili beyitler çevirileriyle birlikte verilecektir. Çalışmanın kapsamının sınırlı olması nedeniyle kasidelerin tam çevirilerine yer verilemedi. Öte yandan divanın tam çevirisi bu bildirinin yazarı tarafından yapılmış olduğundan ve yakın dönemde yayımlanacağından dolayı da çalışmanın sınırlarını zorlayacak metinlerin verilmesinden imtina edilmiştir.

1. Seyf-i Fergânî'nin Hayatı ve Eserleri

1.1. Adı ve Mahlası

Seyf-i Fergânî, h.VII. ve VIII./XIII-XIV. yüzyılın usta şairlerindendir. Şairin asıl adı, Muhammed'dir. Lakabı, Seyfeddin'dir. Künyesi, Ebu'l-Mehâmid'dir. Nisbesi, Fergânî ve mahlası da Seyf veya Seyf-i Fergânî'dir. Şairin tam adı, kendi divanında geçmemektedir. Seyf-i Fergânî olarak bilinen şairin tam adı hakkındaki bilgiyi divanın müstensihisi olan Aksarâyî'ye borçluyuz. Zira divanın Üniversite Kütüphanesi F171 nüshasını istinsah eden Muhammed bin 'Alî Kâtib-i Aksarâyî, bu nüshaya düştüğü istinsah kaydında, şairin tam adının *Seyfeddin Ebu'l-Mehâmid Muhammed-i Fergânî* olduğunu ifade etmektedir. Şair hakkındaki en önemli bilgi, yine divanın üniversite nüshasının müstensihisi olan Muhammed bin 'Alî Kâtib-i Aksarâyî'nin istinsah ettiği nüshaya bir saygı ifadesi olarak düştüğü ve şairin tam adını da ele veren şu istinsah kaydıdır:

تم هذه ديوان من انشاء امام العالم الزاهد المتقى سيد المشايخ
والمحققين مولانا سيف الله والحق والدين ابو المحامد محمد الفرغانى نورالله
روحه العزيز على يدى العبد الضعيف المحتاج الى رحمة ربه اللطيف محمد بن
على الكاتب الاق سرايى... بتاريخ يوم الاحد الثالث من ... رجب...لسنه تسع
و اربعين و سبعمائة الهجرية...

"Alim, zahid, takvalı, şeyhlerin ve muhakkiklerin efendisi, milletin, hakkın ve dinin kılıcı Ebu'l-Mehâmid Muhammed el-Fergânî, Allah ruhunu aziz kılsın".² Ateş de Aksarâyî'nin bu kaydını esas almak durumunda olduğumuzu ifade etmektedir.³ Şair, şiirlerinde çoğunlukla Fergânâlı Seyf anlamına gelen Seyf-i Fergânî mahlasını kullanırken bazen de sadece Seyf mahlasını kullanmıştır. Nitekim şairin divanında yer alan şiirleri incelendiğinde iki yüz bir makta beytine Seyf-i Fergânî diye başladığı, yirmi bir beyite Seyf diye başladığı görülmektedir. Bunlar dışında makta beyit içlerinde de zaman zaman Seyf-i Fergânî ve Seyf mahlaslarını kullanmıştır.

Divanın hemen başında yer alan yedi beyitlik küçük bir kasidenin yedinci beytinde, tertip edilen divanın Seyf-i Fergânî'ye ait olduğu şairin bizzat kendisi tarafından belirtilmiştir. Zira kuvvetle

² Fergânî, Seyf; *Dîvân*, Yz., İstanbul Üniversitesi Ktp., No. F171, İstinsah kaydı.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ateş Ahmet; "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi: Sayf al-Dîn Muhammed al Farğânî", *TTK Belleten*, XXIII/91, Ankara, 1959, s. 416; Ateş, Ahmed; *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I*, MEB, İstanbul, 1968, s. 206-208.

Aynı şekilde şairin divanını neşreden Safâ'nın belirttiğine göre divanın Revanköşkü nüshasının ilk sayfasının arkasında *Seyf-i Fergânî* ismi yer almaktadır. Yine aynı nüshanın vakıf mührünün altında nestâlik yazıyla *Dîvân-ı Seyf-i Fergânî* kaydı bulunmaktadır. Safâ, bu notu aktararak, şair hakkındaki bilgiler itibarıyla bu küçük not ile iktifa etmek durumunda olduğunu ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şafâ, Zebîhullâh; *Dîvân-i Seyf-i Fergânî*, Bâ taşhîh ve muqaddime-yi Zebîhullâh-i Şafâ, İntişârât-i Firdevs, Tahran, 1392, s. heşt.

muhtemel şair, bu küçük kasideyi mukaddime maksadıyla ve divanını tanıtıcı bilgi olması niyetiyle kaleme almıştır. Anılan beyit şu şekildedir:

از جهان کمتر ثناگوی ویست
سیف فرغانی که این دیوان اوست
Dünyadaki en az övüde bulunandır
Bu divanın sahibi olan Seyf-i Fergânî

K 36/1-7

1.2. Doğum Tarihi

Seyf-i Fergânî'nin doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Şairin elimizde bulunan divanında kendisinin doğum tarihiyle doğrudan alakalı bir bilgi bulunmamaktadır ancak divanın yazıldığı döneme dair fikir yürütmeye imkân tanıyan birtakım bilgiler bulunmaktadır. Şairin devri ile ilgili kaleme aldığı hiciv ve nasihat yollu şiirlerinde doğrudan anılan çok az şahıs adı bulunmaktadır. Şairin şiirlerinin büyük çoğunluğunda şahıs adı anılmamıştır ve şairin muhatabı belli değildir. Bundan dolayı kesin bir tarih bilgisi sunmak mümkün değilse de şiirlerinde bahse konu olan şahıs ve hadiselerden hareketle yaşadığı dönem hakkında yaklaşık bilgiler edinmek mümkündür. Şairin divanında yaşadığı ve şiirlerini kaleme aldığı tarihler ile ilgili bilgiyi alabilmeye imkân tanıyan birkaç beyit vardır. Bu beyitlerden birinde şair, dünyaya gelişinden bahsetmekte ancak orada da herhangi bir tarih bilgisi vermemekte, sadece dönem hakkında hayretini ifade etmektedir. Anılan beyit şu şekildedir:

در عجبم تا خود آن زمان چه زمان بود
کآمدن من بسوی ملک جهان بود
Hayret ediyorum, o zamanlar ne zamanlardı
Benim dünya mülküne geldiğim o zamanlar

K 129/65-2055

Şairin ömrüne dair önemli bilgi kaynaklarından biri, şairin altmış yaşını geçtiğini ifade eden şu beyittir:

مکن جوانی ازین بیش سیف فرغانی
که پیری آمد و عمرت بحد ستین رفت
Bundan böyle gençlik taslama Seyf-i Fergânî
Zira yaşlılık geldi ve senin ömrün altmış sınırını aştı

K 74/30-822

Divanın ilerleyen bölümlerindeki kasidelerinden birinde tarih bilgisine de yer verdiği bir beyit bulunmaktadır. Şairin hayatına dair önemli karinelerden biri de onun *gece gündüz demeden divanını tertib etmek ile meşgul olduğunu* ifade ettiği şu beyittir:

هفتصد و سه سال بر گذشته ز هجرت
روز نگفتم و لیل، مه رمضان بود
Hicretten yedi yüz üç yıl geçmişti
Gece gündüz demedik, Ramazan ayı idi

K 129/65-2087

Anılan bu son iki beyit birlikte düşünüldüğünde şairin h. 703/1303 yılında en az altmış yaşında olduğu varsayılarak onun hicrî 640/1243 civarında doğmuş olabileceği sonucuna varılabilir.⁴ Elde edilen bu bilgilerden hareketle şairin Moğolların Anadolu'yu yakıp yıktığı dönemde dünyaya geldiği

⁴ Zebihullâh-i Safâ, Seyf'in şiirlerinden yaptığı çıkarımla onun doğum tarihinin yedinci yüzyılın ilk yarısının ortalarında olması gerektiğini ifade eder. Bu da yaklaşık olarak h.625 tarihine denk düşmektedir. Şafâ, *Zebihullâh; Dîvân-i Seyf-i Fergânî*, s. devâzde.

anlaşılmaktadır. Bu dönem de yaklaşık olarak hicrî yedinci yüzyılın ilk yarısına denk düşmektedir. Bu kanaat de yukarıda divandan elde edilerek arzedilen bilgileri teyit etmektedir. Kaynaklarda yer alan hicrî yedinci asrın ilk yarısı ifadesi de bu tesbitimizi doğrular niteliktedir.⁵ Buna göre Seyf-i Fergânî'nin tahminî doğum tarihi için hicrî 640/1243 civarı şeklindeki ifade ile iktifa etmek durumundayız.

1.3. Doğum Yeri

Seyf-i Fergânî'nin doğum yeri hakkında da doğrudan elde edebildiğimiz kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Şairin tercih ettiği mahlastan ve tam adının tesbitine imkân tanıyan nüsha kayıtlarından hareketle onun Fergânâ'da dünyaya geldiğini söylemek mümkün görünmektedir.

Şairin, adı bahsinde anılan bilgilerden hareketle ve nitekim kullandığı mahlastan aslen Fergânâlı olduğu ve Maverâünnehir bölgesinde yer alan Fergânâ vadisi diye bilinen bölgede dünyaya geldiği anlaşılmaktadır.

Fergânâ, Seyhun ırmağının kuzeyinde yer almaktadır. Genellikle Fergânâ vadisi şeklinde anılan ve Tanrı dağları ile Altay dağları arasında yer alan bölgenin toprakları günümüzde Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan arasında bölünmüştür. Yine günümüzde Özbekistan'da Fergânâ adında bir idari birim de bulunmaktadır. Fergânâ, bugün de Özbekistan'ın önemli kültür ve ekonomi merkezlerinden birisidir.

Seyf-i Fergânî'nin doğum yeri olan Fergânâ şehri tarihte önemli kültür merkezlerinden biri olarak ön plana çıkmıştır. Fergânâ bölgesinden birçok âlim, şair, yazar, mutasavvıf ve mütefekkir yetişmiştir. *Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Kesîr el-Fergânî, Sa'âdeddîn Fergânî (Sa'iduddîn-i Fergânî), Ebû Mansûr Ahmed b. 'Abdullâh el-Fergânî. Ebû Muzaffer Muşâttâb b. Muhammed el-Fergânî, Ebû Sâlih 'Abdulazîz el-Fergânî ve Mes'âde b. Bekir b. Yûsuf el-Fergânî* bu bölgeden yetişen Fergânî nisbesiyle anılan önemli isimlerdir.⁶

1.4. Eğitimi

Dönemin önemli kültür merkezlerinden birisi konumunda olan Fergânâ'da dünyaya gelen Seyf-i Fergânî'nin, eğitim hayatı ve ailesi hakkında başta kendi divanı olmak üzere ulaşılan diğer kaynaklarda da bir bilgi bulunamamıştır. Seyf-i Fergânî Divanı'nı, vefatından bir süre sonra istinsah eden Muhammed bin 'Alî Kâtib-i Âksarâyî, şairi âlim, zahid, muttaki, şeyhlerin ve muhakkiklerin efendisi sıfatlarıyla zikretmekte ve *milletin, Allah'ın, hakkın ve dinin kılıcı Ebu'l-Meḥâmid Muhammed el-Fergânî, Allah ruhunu aziz kılsın* şeklinde duayla anmaktadır. Bu kısacık tanıtım, Seyf'in çağdaşları nezdindeki konumu hakkında önemli bir fikir vermektedir.⁷ Zira, bir şahsın âlimlik mertebesine ulaşması için ciddi bir ilim tahsil etmesi, âlimlerin ve muhakkiklerin efendisi olarak anılabilmesi için dönemindeki diğer âlimler arasında da ön plana çıkmış olması gerekmektedir. Bu ifadeden hareketle Seyf-i Fergânî'nin iyi bir eğitim gördüğünü ve döneminde nüfuzlu bir âlim olarak ön plana çıktığını, toplumda saygın bir konumda olduğunu ifade etmek mümkündür. Divandan elde edilen bilgilere göre Seyf-i Fergânî'nin, ilmi son derece önemseyen alim bir zat olduğu anlaşılmaktadır. Şairin birçok şiirinde Kur'an ve ilmin önemini ifade etmesi dikkat çekmektedir.

مكن بجهل تناول كه خوان قرآن را
پر از حلاوه علم است كاسه های حروف
Cehalet ile bir şey yeme zira Kur'an sofrasında
Harflerin kâseleri ilim tatlılarıyla doludur

⁵ Şafâ, Zebîhullâh, *Târîḥ-i Edebiyât der Îrân*, III/I. Cilt, İntişârât-i Firdevs, Tahran, 1371, s. 625; Enûşe, Hasan; ed. *Dânişnâme-yi Edeb-i Pârsî*, VI. Cilt, -Ânâtoli ve Bâlḳân-, İntişârât-i Teb' u Neşr, Tahran, 1384, s. 483.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şafâ, Zebîhullâh; *Dîvân-i Seyf-i Fergânî*, s. deh; Yazıcı, Tahsin; "Fergânâ", *DİA*, XII. Cilt, 1995, s. 375; Riyâhî, Muhammed Emîn; *Zebân o Edeb-i Fârsî der Qalemrov-i 'Osmânî*, Tahran 1369, s. 109.

⁷ Şafâ, Zebîhullâh; *Târîḥ-i Edebiyât der Îrân*, III/I. Cilt, s. 623; İbrâhîmpûr, 'Ali Honerî; *Berresî ve Tahlîl-i 'İlm-i Beyân der Dîvân-i Seyf-i Fergânî*, Pâyânâme-yi Kârşinâsî-yi Erşed, Dânişgâh-i İmâm Hüseynî, Dânişkede-yi 'Ulûm-i İnsânî, Tahran, 1392, s. 4.

K 46/9-227

دایم ز شراب نخوت علم
سرمست روی بگرد بازار
Daima ilim gururunun şarabından ötürü
Çarşı etrafında sarhoş dolaşır olmuşsun

K 82/34-1028

Şairin, hak yolun ancak Kur'an ve dinî kaynaklarda bulunabileceğini vurgulaması da onun âlim ve fakih bir zat olduğunu göstermektedir.

خلق در دنیای باطل راه حق گم کرده اند
چون نمی جویند در قرآن و در اخبار دین
Halk batıl dünyada hak yolunu kaybetmiştir
Kur'an ve din kaynaklarında aramadıkları için

K 180/107-3172

Yine divanda görüldüğü üzere şair döneminde âlimlerin yaşadığı sıkıntıları da dile getirmektedir. Şair, âlimlerin hak ettikleri konumda olmamalarından yakınmaktadır.

اندین ایام کآسایش نمی یابند انام
حکم بر ارباب علم اهل جهالت می کنند
Halkın huzur bulmadığı bu devirde
Cahiller âlimlere hükmederler

K 190/121-3379

عارفان بی جای و جامه عالمان بی نان و آب
خانقه بی فرش و سقف و مدرسه بی بام و در
Arifler yersiz ve elbisesiz, âlimler ekmeksiz ve susuz
Hânkâh halısız ve tavansız, medrese çatısız ve kapısız

K 154/81-2586

Divandan şairin çevresinde bulunanlara yönelik vaaz ve nasihatte bulunabilecek bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum da şairin âlimliğini göstermektedir.

نصیحت می کنم بشنو بر آن باش
بدل گر مستمع بودی بجان باش
Nasihat ediyorum dinle ve itaat et/uygula
Gönül ile eğer dinlediysen candan kabul et

K 180/108-3177

Divandan elde edilen bilgilere göre şairin ilk tahsilini memleketi Fergânâ'da gördüğü ve belli bir olgunluğa eriştikten sonra dönemindeki diğer âlimler gibi memleketin maruz kaldığı kötü şartların da etkisiyle ilim ve irfan peşine düşerek memleketinden ayrılmayı tercih etmesi kuvvetle muhtemeldir. Seyf-i Fergânî'nin, Moğol tehlikesi ortaya çıktığında, güvenlik endişeleriyle yurdunu terk etmediği, aksine bu feci olaydan çok daha sonra, muhtemelen saldırı sonrasındaki o karışıklıklar döneminde memleketi Fergânâ'dan ayrılarak Anadolu'ya göç ettiği anlaşılmaktadır.

1.5. Fergânâ'dan Ayrılışı ve Tebriz İkameti

Seyf-i Fergânî'nin, tam olarak hangi tarihte yahut kaç yaşında Fergânâ'dan ayrıldığı bilinmiyorsa da, Fergânâ'dan Anadolu'ya göçünün muhtemelen genç yaşlarda vuku bulduğu söylenebilir. Bazı rivayetlerde Moğol istilasının yol açtığı o kargaşa döneminde memleketi Fergânâ'dan ayrıldıktan sonra Anadolu'ya gelmeden önce bir süre Tebriz'de yaşadığı söylenmektedir.⁸ Safâ'ya göre Hârezm'de de kısa bir süre bulunmuştur. Şairin Tebriz'de yaşadığı döneme dair divanında *kaderin kendisini Tebriz'e gönderdiğini* ifade ettiği bir beyit bulunmaktadır. Anılan beyit şu şekildedir:

ز بعد آنکه مرا مدتی قضاى إله
میان خطه تبریز چون گهر در سنگ

Ondan sonra kader bir süreliğine beni

Tebriz şehrinin ortasına attı taşın ortasındaki cevher gibi

K 93/39-1270

Şairin Tebriz'de bulunduğu sürede Cuveynî'nin himayesinde iken kaleme aldığı şiirlerden hareketle de o dönemde bir süre Tebriz'de yaşadığı anlaşılmaktadır ancak Tebriz'e ne zaman gittiği, orada ne kadar kaldığı ve oradan ne zaman ayrıldığına dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak bir süreliğine de olsa şairin hamiliğini üstlendiği anlaşılan Cuveynî'nin 661/1263 - 683/1284 tarihleri arasında görevde olduğu⁹ bilindiğinden hareketle şairin de bu tarih aralığına denk gelen bir dönemde birkaç yıllığına Tebriz'de bulunmuş olduğu söylenebilir. Safâ, Seyf'in Tebriz'de kaldığı sürenin birkaç yıl olabileceğini ifade ederek Sa'dî ile yazışmaları, Humâm-i Tebrîzî'nin şiirleri ile tanışıklıklarının da Tebriz'de bulunduğu bu dönemde gerçekleştiğini söyler.¹⁰

Seyf-i Fergânî'nin, Tebriz'de bulunduğu döneme dair kaleme aldığı bir şiirinde kullandığı ifadelerden Tebriz'de bulunduğu zaman içerisinde bir sıkıntıyla karşılaştığı da anlaşılmaktadır. Şairin yaşadığı bu sıkıntı şiirine şöyle yansımıştır:

مرا کلوخ جفا آنچنان زدند بقهر
که کافران عرب بر لب پیمبر سنگ

Beni cefa kesekleriyle öylesine bir kahırla dövdüler ki

Arap kâfirlerinin peygamberin dudağına taş vurması gibi

K 93/39-1272

Bir süre Tebriz'de yaşayan Fergânî, oradan ayrılarak Anadolu'ya gelmiş ve Aksaray'a yerleşmiştir. Aşağıda gösterdiğimiz şu beyit de Tebriz'den ayrılışının sebebinin açıklar gibidir. Zira şair *yardım almak için övgü şiirleri yazması gerektiğinden bahisle bunun için eşek gibi alçalmak istemediğini* ifade etmektedir.

اسب همت سر کشید و بهر جو جایز نداشت
خوار همچون خر در اصطبل ثنا خوانی مرا

Himmet atı başkaldırdı arpa için caiz görmedi

Medhiye tavlasında benim eşek gibi hakir olmamı

K 104/45-1527

⁸ Safâ, Zebîhullâh; *Dîvân-i Seyf-i Fergânî*, s. deh.

⁹ Yazıcı, Tahsin; "Cuveynî", *DİA*, C.VII, 1993, s. 145-146.

¹⁰ Safâ, Zebîhullâh; *Târîh-i Edebiyât der İrân*, III/I. Cilt, s. 626.

1.6. Aksaray İkameti ve Aksaray

Seyf-i Fergânî'nin Tebriz'den ayrılış tarihi hakkında ne şairin kendi divanında ne de diğer kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmaktadır ancak ifade edilen bilgilerden hareketle şairin bir süre Tebriz'de yaşadktan sonra Anadolu'ya geçerek Aksaray'a yerleştiği anlaşılmaktadır.¹¹

Şairin Aksaray'da kaleme aldığı ve meşguliyetine dair karineler barındıran beyitlerden elde ettiğimiz mevcut bilgilerden hareketle Seyf'in Sa'dî'nin çağdaşı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Zira şiirlerinden elde edilen bilgilere göre Sa'dî'ye karşı büyük bir muhabbet beslemekte olan şair onun birçok şiirine cevaben şiirler kaleme almıştır ve nitekim şu beyitte yer alan ifadesinden hareketle Sa'dî'nin 691/1292¹² yılında vefat ettiği dönemde henüz hayatta, sağlıklı ve şiir söylemekte olduğu anlaşılmaktadır.

برای وقت جوانان کنون که سعدی رفت
سخن بگو که درین خانقاه پیر تویی
Sa'dî'nin gittiği şu vakitte şimdiki gençler için
Şiir söyle zira bu hankâhta pır olan sensin

G 318/204-5821

Bir rivayette, Fergânî'nin Nevşehir ve Konya arasındaki bir hankâhta yaşadığı belirtilmektedir.¹³ Kaynaklarda şairin evliliği ile ilgili herhangi bir kayıt yoktur. Divanından elde edilen bilgilerden anlaşıldığına göre şair yalnız bir hayatı tercih etmiştir. Nitekim şiirlerinde de bu yalnızlık vurgusu hissedilmektedir.

ایا سیف فرغانی ار عاقلی
برو گوشه یی گیر و بگزین عفاف
Ey Seyf-i Fergânî eğer akıllıysan
Git bir köşeye çekil ve takvayı seç

K 67/24-688

Eldeki bilgiler şairin uzun bir süre Anadolu'da (Aksaray'da) yaşadığını, Aksaray'da vefat ettiğini ve şiirlerinin büyük çoğunluğunu da Aksaray'da yaşarken kaleme aldığını göstermektedir.¹⁴ Şiirlerin içeriği incelendiğinde şairin ömrünün büyük kısmını Aksaray'da geçirdiği ve muhtemelen genç yaşlarda Aksaray'a yerleştiği anlaşılmaktadır. Fergânî'nin Aksaray'da ikamet ettiğine dair en önemli bilgi kaynağı şairin divanında yer alan şu beyittir:

مسکن من ملک روم مرکز محنت
آقسرا شهر و خانه دار هوان بود
Benim meskenim Anadolu mihnetin merkezi
Aksaray zilletin şehri ve eviydi

K 129/65-2088

Şairin Aksaray'da yaşadığı döneme ışık tutan şiirlerinden birisi de ifadelerinden anlaşıldığı üzere yardım ve desteklerini aldığı ve kendisi için çırpındığı anlaşılan Kerimeddîn İsmâ'il el-Bekrî hakkında yazdığı ünlü mersiyesidir. Mersiyeden Bekrî'nin yedi ay boyunca işkence gördüğü, çektiği sıkıntılar itibarıyla Aksaray'ın onun için Kerbelâ'ya dönüştüğü anlaşılmakta ve şiirdeki ifadelerde Seyf'in o sert eleştiri yüklü ifadeleri de net bir şekilde görülebilmektedir. Bu şiirden işkencenin Aksaray'da

¹¹ Şafâ, Zebîhullâh; *Târîh-i Edebiyât der İrân*, III/I. Cilt, s. 629; Riyâhî, Muhammed Emîn; *Zebân u Edeb-i Farsî der Kalemrov-i 'Osmânî*, s. 109; Zeynîvend, Muhammed Sâdık; *Bâztâb-i Mesâ'il-i İctimâ'î ve Bâverhâ-yi Mezhebî der Divân-i Seyf-i Fergânî*, Pejuhişgâh-i 'Ulûm-i İnsânî ve Mutâle'ât-i Ferheng, Tahrân, 1387.

¹² Şîrâzî, Sa'dî; *Gülîstan*, çev. Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yay., Ankara, 2004, s. 7.

¹³ Mahînfâr, Sayyâra; "Farğânî, Sayf-Al-Dîn Moḥammad", *Encyclopaedia Iranica*, December 15, 1999 (Erişim) <http://www.iranicaonline.org/articles/persian-authors-2>, 03.06.2016.

¹⁴ Ateş, Ahmed; *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I*, s. 208.

gerçekleştiği ve Seyf'in de bunun tanığı olduğu da anlaşılmaktadır. Bu mersiye'deki ifadeleri şu şekildedir:

ای بوده همتم همه طول بقای تو
همت اثر نکرد و بدیدم فنای تو
Ey bütün himmetimi varlığın için harcadığım sen
Himmet etki etmedi ve senin yok oluşunu gördüm ben
نزدیک عصر بود که ناگه غروب کرد
اندر محاق حادثه ماه بقای تو
İkindi sularıydı ansızın battığında
Olayların karmaşasında senin varlığının ayı

K 105/46-1052-1053

شمر تو چون یزید سمر شد بفعل بد
ای تو حسین و آقسرا کربلای تو
Senin Şimr'in Yezid gibi kötü eylemiyle ünlendi
Ey kendisi Hüseyin ve Aksaray Kerbelâsı olan sen
این هفت ماهه زحمت و محنت ز ناکسان
رنجوری تو بود و شهادت شفای تو
Bu yedi ay boyunca alçaklardan zahmet ve eziyet
Senin eziyetin idi ve şehadet senin şifan idi

K 105/46-1056-1057

Öyle görünüyor ki Anadolu'daki canlı şiir pazarı ve şirin saygınlığı Seyf-i Fergânî'yi Anadolu'ya cezbedti. Ancak Fergânî, Anadolu'ya vardığı zaman Selçuklu devletinin parlak dönemi sona ermiş, onların şiire verdiği değer artık geride kalmıştı.

Şair, ömrüne dair önemli karinelere biri olan şu beyitte de *artık iyice yaşlandığını ve tövbe istiğfar vaktinin erdiğini* söylemektedir. Kuvvetle muhtemel altmışından sonra yazılmış olan bu beyit şairin nisbeten uzun bir ömür sürdüğünü göstermektedir.

سیف فرغانی جوانی رفت تا کی عاشقی
پیر گشتی توبه کن هنگام استغفار شد
Seyf-i Fergânî gençlik gitti âşıklık ne zamana kadar
Yaşlandın artık tövbe et bak istiğfar vakti erdi

G 224/49-3995

Şair, divanda yer alan beyitlerde altmış yaşını geçtiğini, artık yaşlandığını ifade ederken devamında da sırasıyla hicrî 703/1303 ve 705/1305 tarihlerine yer vermektedir. İlk tarih bilgisi onun gece gündüz demeden divanını tertib etmek ile meşgul olduğunu beyan ettiği şu beyittir:

هفتصد و سه سال بر گذشته ز هجرت
روز نگفتم و لیل، مه رمضان بود
Hicretten yedi yüz üç yıl geçmişti
Gece gündüz demedik, Ramazan ayı idi

K 129/65-2087

İkinci tarih bilgisi de divanında yer alan, hayatına dair en son bilgi kaynağı olan ve divanın gazeller bölümünde kaleme aldığı bir gazelin başına düştüğü şu nottur:

در شهر سنه خمس و سبعمایه شیخ نجم الدین اردبیلی و شمس و راوی بدین ضعیف رسیدند و التماس این دو غزل کردند گفته آمد...

705 yılı aylarında Şeyh Necmeddîn Erdebîlî ve Şems-i Verâvî bu zaîfe gelerek şu iki gazeli istediler.¹⁵

Şairin burada anılan isimlerin kendisine 705/1305 yılında gelerek gazel isteğinde bulundukları ifadesinden Seyf-i Fergânî'nin 705/1305 yılında hayatta olduğu ve sağlıklı bir durumda bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgilere ilaveten divanda açıkça zikredilen memduhlardan birisi olan Gâzân Han'ın da 694-703/1295-1303 yılları arasında iktidarda olduğu ve şairin Gâzân Han'a hitaben şiir kaleme aldığı bilindiğinden buradaki bilgiler de hâsıl olan kanaati teyit etmektedir.

Seyf-i Fergânî Divanı'nı daha sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek ve şiirini daha doğru anlayabilmek açısından o dönemdeki Aksaray şehrini tanımak ve önemini bilmek konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Zira anılan dönemde Mevlânâ Konya'ya gelip yerleşmişken, Seyf-i Fergânî ise yerleşmek için Aksaray şehrini tercih etmiştir. Tarihi kaynaklar incelendiğinde o dönemde Aksaray şehrinin de önemli bir merkez olduğu görülmektedir.

T. Baykara'nın belirttiğine göre; "Aksaray, Konya ve Karaman ile birlikte Selçuklu döneminde rağbet gören şehirlerden birisidir. Şikâri'ye akseden Türk rivayetlerinde de Selçuklu payitahtı olarak Aksaray, Lârende ve daha sonra Konya gelmektedir."¹⁶ O. Çetin'in belirttiğine göre de "Aksaray şehri, bu dönemde büyük bir önem taşıyan Sivas-Kayseri-Aksaray-Konya bağlantısını sağlayan önemli bir güzergâh üzerinde bulunmaktadır."¹⁷ Ayrıca O. Turan'ın belirttiği gibi "Bu güzergâhın önemini vurgulayan Kerîmeddîn Âksarâyî'nin zikrettiği şu vakia dikkat çekicidir. Konya-Aksaray yolu üzerinde bulunan 'Alâaddîn Keykübâd Hanı tahrîbe uğramış ve bu yol emniyetsiz bir hale gelince birkaç yıl işlemez olmuş ve daha sonra Gâzân Han'ın yardımcılarıyla yeniden inşa edilmiştir."¹⁸

"Kılıçarslan 566/1170-1171'da yeniden kurduğu ve askerî seferleri için bir üs haline getirdiği Aksaray'da kendisine bir saray (Ak-saray adı buradan gelir)"¹⁹, "askerlerine meskenler inşa ederken şehirde camiler, medreseler, ribat (zaviye)lar ve çarşılar yaptırmış; Azerbaycan'dan buraya gaziler, âlimler ve tüccarlar getirterek yerleştirmiştir. Rum ve Ermenilerin şehre girmelerine müsaade etmemiştir. Moğol İstilasası büyük ölçüde ilim ve sanat adamlarının Anadolu'ya göçmesine ve bu ülkede İslâm kültürünün gelişmesine amil oldu. Seferlerine de çoğu zaman buradan hareket ettiği için Aksaray'a bu hüviyeti dolayısıyla Dâru'z-zafer, bazen de Dâru'l-cihâd veya Dâru'r-ribât unvanları verilmişti."²⁰ Anadolu'da birleşmeye başlayan büyük ticaret yolları ve iktisadi kalkınma sebebiyle ilk Selçuklu kervansarayı da Kılıçarslan tarafından Aksaray'a bir konak mesafede inşa edilmiştir.²¹

Anılan dönemde Aksaray'ın konumunu anlayabilmek için şehrin sosyoekonomik durumuna bakmak şehrin önemi ve konumu hakkında fikir verebilir. Bu dönemde Aksaray'ın sosyoekonomik durumunu göstermesi açısından Hamdullah Kazvî'nin Selçukluların 1336 yılına dair verdiği bilgiler önemlidir. "Kazvî'ye göre Konya'nın ödediği vergi 600.000, Sivas'ın ödediği vergi 700.000 dinar iken Aksaray'ın ödediği vergi 51.000 dinardır."²²

Aktarılan bilgilerden hareketle Aksaray'ın dönemin ön plana çıkan şehirleri kadar olmasa da anılan dönemde küçük bir şehir olmasına rağmen önemli bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim

¹⁵ Fergânî, Seyf; *Dîvân*, G/501, s. 494.

¹⁶ Baykara, Tuncer; *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, s. 26.

¹⁷ Çetin, Osman; *Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı*, s. 235.

¹⁸ Turan, Osman; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 111.

¹⁹ Aksaray isminin tarihî kökeni hakkında Turan bu iddiada bulurken, M. Zeki Oral ise, Kapadokya krallarının sonuncusu olan Archelais'den geldiğini söylemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Zeki Oral, "Aksaray'ın Tarihi Önemi ve Vakıfları" *Mütefekkir*, Yıl:1, S.2, Güz-2004, s. 221.

²⁰ Turan, Osman; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 257.

²¹ Turan, Osman; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 259; Turan, Osman; *Selçuklular ve İslamiyet*, s. 78; Turan, Osman; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 259.

²² Turan, Osman; *Selçuklular ve İslamiyet*, s. 138.

Aksaray şehrinin Dâru'z-zafer unvanını taşıdığı, iyi insanların, garip, zengin ve fakirlerin sığınağı durumunda olduğu da kaynaklarda belirtilmektedir.²³

Aksaray şehri bu önemini İlhanlılar döneminde de korumuştur. Oral, bunu şöyle anlatmaktadır: “235 yıl devam eden Anadolu Selçukîlerinin idaresi zayıfladığı vakit Aksaray da diğer Anadolu şehirleri gibi İlhanîlerin idare ve nüfuzları altına girmiş ve İlhanî kumandanlarının belli başlı merkezlerinden biri olarak kalmıştır.”²⁴

1.8. Vefatı

Şairin doğum tarihi gibi ölüm tarihi de divanındaki bilgilerden hareketle kesin olarak tespit edilememiştir. Tezkirelerde şairin ismine rastlanmadığı gibi günümüze dek ulaşan ve bugün elimizde bulunan divanın üç nüshasındaki istinsah, kıraat ve vakıf kayıtlarında da ölüm tarihine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Seyf-i Fergânî Divanı'nın nüshalarından müellif hattı²⁵ olan Vahid Paşa Kütüphanesi 1575 numarada kayıtlı bulunan nüshada istinsah kaydı yoktur ancak varak 372b'de yer alan ve kıraat kaydı olduğu anlaşılan kayıttaki *kutibe fî şevval seneti hamsin ve seb'ami'e (yedi yüz elli senesi şevvalinde yazıldı)* ifadesinden hareketle divanın 750/1349 yılında okunduğu ve kıraat kaydı düşüldüğü, haliyle kuvvetle muhtemel bu tarihten evvel istinsah edildiği anlaşılmaktadır.²⁶ İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 171 nolu nüshada yer alan istinsah kaydındaki *bi't-târîhi yevm'i-l aḥad es-şâlis min receb li seneti tis'a ve erb'aîn ve seb'a mi'etu'l-hicriye (hicri yedi yüz kırk dokuz yılı receb ayının üçü pazar günü)*²⁷ şeklindeki ifadede anılan nüshanın yazımının hicrî 749/1348 yılının receb ayının üçü, Pazar gününde tamamlandığı anlaşılmaktadır. Divanın üçüncü nüshası olan Topkapı Sarayı Müzesi Revan köşkü Kütüphanesindeki 984 numaralı nüshada kayıtlı *fî senetin erbe'a ve tis'a mi'e (dokuz yüz dört senesi)* şeklinde bir istinsah kaydı bulunmaktadır.²⁸

Görüldüğü üzere şairin doğum tarihi gibi ölüm tarihi de belli değildir. Ancak h.k. 705/1305 yılından sonra ve 749/1348 yılından önce vefat ettiği tahmin edilmektedir. Zira yukarıda anıldığı üzere divan nüshalarındaki kayıtlardan hareketle ölüm tarihi hakkında net bir fikir yürütmek mümkün görünmemektedir. Nitekim Ahmed Ateş, Üniversite Kütüphanesi F.171 nolu nüshanın istinsah kaydındaki duaların ölmüş kimseler için kullanılan dualar olduğundan hareketle şairin bu tarihte yani Receb 749/Eylül-Ekim 1348 tarihinden önce ölmüş olduğunu beyanla şairin ölüm tarihi olarak XIV. yüzyılın ilk çeyreğini işaret etmektedir.²⁹ Bu tarih de yaklaşık olarak 1300-1325 yılları arasına denk gelmektedir. Çeşitli kaynaklarda ise birbirini tekrar ettiği anlaşılan bir bilgiye göre Fergânî'nin, 749/1348 yılında, 80 yaşında küçük bir şehir olan Aksaray'ın hankâhlarından birinde pek de tanınmamış bir şekilde yalnızlık içerisinde vefat ettiği ifade edilmektedir.³⁰ Safâ da neşrettiği divanın mukaddimesinde anılan bilgilerden hareketle şairin 80-90 yıl arasında bir ömür sürmüş olduğunu ifade etmektedir.³¹

Seyf'in isminin tezkirelerde ve aynı şekilde ileri gelen tasavvuf ehli ve ariflerin eserlerinde de anılmamasının sebebi olarak da, Seyf'in erken dönemde memleketini terk ederek Anadolu'ya

²³ Turan, Osman; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 350; Oral, M. Zeki, “Aksaray'ın Tarihî Önemi ve Vakıfları”, s. 221.

²⁴ Oral, M. Zeki; “Aksaray'ın Tarihî Önemi ve Vakıfları”, s. 223.

²⁵ Ateş, Ahmed; “Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi”, s. 416.

²⁶ Ateş, Ahmed; “Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi”, s. 416.

²⁷ Ateş, Ahmed; “Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi”, s. 417.

²⁸ Ateş, Ahmed; “Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi”, s. 417.

²⁹ Ateş, Ahmed; “Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi”, s. 425.

³⁰ Safâ, Zebîhullâh; *Târîḫ-i Edebiyât der Irân*, , III/I. Cilt, s. 624; Riyâḫî, Muhammed Emîn; *Zebân o Edeb-i Fârsî der Kalemrov-i 'Osmânî*, s. 109; Yıldırım, Nimet; “Seyf-i Fergânî”, *DİA*, XXXVII. Cilt, 2009, s. 27; Enûşe, Hasan; *Dânişnâme-yi Edeb-i Pârsî*, s. 483; Kezâyî, Hâdî; *Zindegînâme-yi Nivîsendegân ve Şâ'irân ez Rûdeki ta Dovletâbâdî*, İntişârât-i Behzâd, Tahran, 1386, s. 199. Kezâyî, Seyf'in Aksaray'da doğduğunu belirtmektedir ancak bu bilgi diğer kaynaklarda geçmemektedir.

³¹ Safâ, Zebîhullâh; *Dîvân-i Seyf-i Fergânî*, s. hifdeh.

yerleşmesi ve bir daha memleketine geri dönmemesi şeklinde ifade edilmektedir. Zira bu dönemde Anadolu’da yaşanan karışıklıklar nedeniyle şairin yaşam coğrafyasının ilk parçaları olarak andığımız Fergâna-Tebriz hattı ile ilişkiler de oldukça zayıflamıştı. Seyf’in adının hiçbir kaynakta anılmıyor oluşunun bir nedeni olarak da Ahmed Ateş, devrin son derece karışık olması ve Fergâna’nın dönemin kültür merkezi Konya’da değil de Aksaray’da yaşaması olduğunu ifade eder.³² Şairin özellikle görmezden geldiğini iddia ederek sert eleştiri yüklü dili, zalim ümerayı övmekten kaçınması, dünyadan elini eteğini çekmesi ve hayatını sürdürdüğü bölgenin memleketi ile ilişkilerinin eski parlaklığına karşın zaafa uğraması olduğunu ifade edenler de vardır.³³

Divanda yer alan bir beytine bakıldığında şairin Anadolu’dan ayrılmak istediği ancak bunu yapamadığı anlaşılmaktadır. Zira bu beyitte sıkıntısını ve artık yorulduğunu açık bir şekilde ifade ederek Tebriz’e dönebilmek için Allah’a dua etmektedir. Anılan beyit şu şekildedir:

منم مانند خاقانی و روم امروز شروانم
تبریزم فگن یارب ز شروان بی نیازم کن
Ben Hâkânî gibiyim ve Anadolu bugün Şîrvân’ımdır
Tebriz’e at beni ya rabbi Şîrvân’a muhtaç etme beni

K 150/78-2531

Şairin burada kendisini Hâkânî’ye benzetmesi Anadolu’yu da Şîrvân’a benzetmesi ve Allah’tan Tebriz’i dilemesi son derece ilginç olup özellikle Hâkânî’nin kayınpederi ile arasının açılmasından sonra yaşadıkları ve özellikle Hacc dönüşü Şîrvân’a gitmeyerek bir süre Tebriz’de yaşamak zorunda kalması ve kendisine sığınabileceği, kendisini barındırabilecek bir saray aramasını hatırlatmaktadır. Buradan hareketle şairin Anadolu’da benzer sıkıntılar yaşamakta olduğu söylenebilir. Bir sonraki beyitte de Hâkânî’nin destek talebiyle birçok kişiye kaside ve mektuplar yazmasına göndermede bulunarak kendisinin böyle bir girişimde bulunmadığını ifadeyle Allah’a dua ederek talebini yinelemektedir. Bu ifadelerden Seyf’in kopup geldiği topraklarla iletişiminin devam ettiği, bu iletişimin hiç kopmadığı da anlaşılmaktadır.

نگفتم همچو خاقانی ثنای هیچ خاقانی
تو از گنج عطای خود ز خاقان بی نیازم کن
Ben Hâkânî’nin yaptığı gibi hiçbir hakani övmedim
Sen kendi hazinenden ver hakana muhtaç etme beni

K 150/78-2532

Hâl böyle iken anılan iddiaları ikna edici birer sebep olarak kabul etmek uzak bir ihtimal olarak görünmektedir. Geriye tek ihtimal olarak şairin kaynaklarda başka bir isimle anılmış olma ihtimali kalmaktadır ancak maalesef bu tahmini temellendirebilecek bir veriye de en azından şimdilik sahip değiliz.

1.9. Eserleri

Seyf-i Fergâna’nın, Farsça divanı dışında bir eseri bulunmuyor. Şair bizzat kendisi de divanında kendisinin şiir dışında bir şey yazmadığını ifade etmiştir. Günümüze kadar ulaşan divanın mevcut nüshalarından anlaşıldığına göre şairin bizzat kendisi tarafından tertip edilen divanı günümüze kadar ulaşmış olup tespit edilmiş üç nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardan müellif hattı olan birinci nüsha, Kütahya Vahid Paşa kütüphanesinde, ikinci nüsha İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde ve üçüncü nüsha da Topkapı Sarayı Revan Köşkü kütüphanesinde bulunmaktadır.

³² Ateş, Ahmed; “Anadolu’nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi”, s. 416.

³³ Ateş, Ahmed; “Anadolu’nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi”, s. 416; Şafâ, Zebîhullâh; *Dîvân-i Seyf-i Fergâni*, s. noh; İbrâhîmpûr, ‘Ali Honerî; *Berresî ve Tahlîl-i ‘İlm-i Beyân der Dîvân-i Seyf-i Fergâni*, Pâyânnâme-yi Kârşînâsî-yi Erşed, Dânişgâh-i İmâm Homeynî, Dânişkede-yi ‘Ulûm-i İnsânî, 1392, s. 4.

Seyf-i Fergânî Divanı hakkında Ahmed Ateş'in *Belleten*'de yayımlanan makalesi ile Nimet Yıldırım'ın *DİA*'da yayımlanan ansiklopedi maddesi bulunmaktadır. İran'da Seyf-i Fergânî ve divanı hakkında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan ikisi bağımsız telif kitap iken diğer çalışmalar ise lisansüstü tez çalışmaları ve akademik makalelerdir. Seyf-i Fergânî Divanı hakkında İran'ın değişik üniversitelerinde özellikle son yıllarda giderek artan bir oranda onlarca tez çalışması yapıldığı ve çok sayıda bilimsel makale yazıldığı dikkat çekmektedir. Bazı kaynaklarda Türkçe şiirlerinin de bulunduğu ve Sa'dî'nin *Gülistan* adlı eserini Türkçeye çevirdiği³⁴ yönündeki bilgilerin doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Bu iddianın temelindeki hatanın esas nedeninin Seyf-i Fergânî isminin Seyf-i Sarâyî (ö. 796/1394'ten sonra) ismiyle karıştırılması olduğu anlaşılmaktadır. Bunun da sebebinin öncelikle Seyf isminin benzerliği olduğu ikinci olarak da Sarây şehri ile Aksaray şehirlerinin isim benzerliği olduğu söylenebilir. *Gülistan*'ı ilk defa Kıpçak Türkçesine çeviren kişi ise Seyf-i Sarâyî'dir.³⁵ Sarây şehri ile Aksaray şehirlerinin isim benzerliğinin yanı sıra her iki ismin de Moğol istilası nedeniyle memleketlerini terk ederek göç etmek zorunda kalmaları da bu karışıklığın bir nedeni olarak dikkat çekmektedir. Seyf-i Fergânî Aksaray'a yerleşmişken Seyf-i Sarâyî ise o dönemde Mısır'a giderek orada yaşamıştır.

2. Seyf-i Fergânî Divanında Aksaray ve Anadolu Coğrafyası

2.1. Aksaray

Seyf-i Fergânî'nin yaşadığı şehir olan Aksaray şehrinin ismi 46 ve 65 numaralı kasidelerde ve iki beyitte geçmektedir. İlk beyitte şair, şahit olduğu ve Aksaray'da vuku bulan bir zulmü anlatırken şehrin adını anmaktadır. İkinci beyitte de yaşadığı mekânı belirtirken *Aksaray meskenim oldu* şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Bu iki kaside oldukça uzun olduğundan dolayı sadece Aksaray isminin geçtiği beyitler alınmakla iktifa edilecektir.

شمر تو چون یزید سمر شد بفعل بد
ای تو حسین و آقسرا کربلای تو

Senin Şimrin Yezîd gibi kötü eylemiyle ünlendi
Ey kendisi Hüseyin ve Aksaray Kerbelâsı olan sen

K 105/46-1556

مسكن من ملك روم مركز محنت
آقسرا شهر و خانه دار هوان بود

Benim meskenim Anadolu toprağı mihnetin merkezi
Aksaray dervişlerin, güçsüzlerin şehri evi ve memleketi idi

K 130/65-2088

2.2. Anadolu (Rûm)

Anadolu, Seyf-i Fergânî'nin şiirinde Mısır'dan sonra en çok adı geçen ikinci memlekettir. Anadolu ismi divanda sekiz ayrı kasidede anılmaktadır. Seyf'in şiirinden anlaşıldığı üzere o dönemde çok zor günler geçiren Anadolu'nun durumu açıkça tasvir edilmektedir. *Anadolu mihnetin merkezidir, Anadolu'da İslâm'dan eser kalmamıştır, Anadolu'ya doğru giden abdal ölümü istiyor demektir, devlet sahibi dindar olursa Anadolu ve Çin de düşmanı olur, Anadolu, Şîrvân gibi gurbetlidir, Anadolu'da Haccâc'ın zulmü vardır, Anadolu halkı koyun gibi kurdun elinde sıkıntı çekmektedir.* Anadolu isminin

³⁴ Enûşe, Hasan; *Dânişnâme-yi Edeb-i Pârsî*, s. 483. Enûşe bu eserinde, Seyf'in *Gülistan*'ı ilk kez Türkçeye çeviren kişi olduğunu ve bu çevirinin Osmanlı edebiyatındaki ilk *Gülistan* tercümesi olduğunu da belirtmekte ve bu eserin nüshasının Hollanda'nın Leiden kentindeki kütüphanede bulunduğunu ifade etmektedir ancak kaynakların incelenmesinden anlaşılabacağı üzere anılan bu eser Seyf-i Sarâyî'nin *Gülistan* tercümesidir. Değirmençay, Veyis; *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 2013, s. 73.

³⁵ Sarâyî, Seyf; *Gülistan Tercümesi*, Haz. Ali Fehmi Karamanhoğlu, Türk Dil Kurumu yayınları: 544, Ankara 1989; Yılmaz, Ozan; *Gülistân Şerhi (Sûdî-yi Bosnevî)*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2012, s. XXXV.

geçtiği tüm kasideleri buraya almak tebliğin sınırlarını aşacağından burada sadece Anadolu isminin geçtiği beyitler ile iktifa edilecektir.

بهر روی تو بجز آینه چینی مهر
دیدم اندر روم لایق نیست دیگر آینه
*Senin yüzün için çini ayna dışında güneş
Gördüm Anadolu'da artık ayna sana yaraşmaz*

K 65/23-642

ز خانه تا در مسجد نیامد از پی دین
ولیکن از پی دنیا ز روم تا چین رفت
*Din için evden caminin kapısına kadar gelmedi
Fakat dünya için Anadolu'dan Çin'e kadar gitti*

K 73/30-804

مسکن من ملک روم مرکز محنت
آقسرا شهر و خانه دار هوان بود
*Benim meskenim Anadolu toprağı mihnetin merkezi
Aksaray dervişlerin, güçsüzlerin şehri evi ve memleketi idi*

K 130/65-2088

نیست در روم از اسلام به جز نام و شدست
قطب دین مضطرب ورکن شریعت واهی
*Anadolu'da İslâm'dan bir şey kalmamıştır adından başka
Dinin kutbu muzdarip olmuş ve şeriatın rüknü boşa çıkmış*

K 147/76-2492

بیم آنست که ابدال خضر را گویند
گر سوی روم روی مردن خود می خواهی
*Korku odur ki abdal Hızır'a desin ki
Anadolu'ya doğru gidiyorsan eğer sen ölümünü istiyorsun*

K 147/76-2493

صاحب دولت ار بود دین دار،
خشمش ار شاه روم و چین باشد
*Devlet sahibi eğer dindar olursa
Düşmanı da Anadolu ve Çin şahı olsa*

K 149/77-2507

منم مانند خاقانی و روم امروز شروانم
بتبریزم فگن یارب ز شروان بی نیازم کن
*Ben Hâkânî gibiyim ve Anadolu bugün Şîrvân'ımdır
Tebriz'e at beni ya rabbi Şîrvân'a muhtaç etme beni*

K 150/78-2531

کندرين ايام ای خاقان کسری معدلت
ظلم حجاج است اندر روم نی عدل عمر

*Bu günlerde ey adaletin kisrası olan hakan
Anadolu'da Haccâc'ın zulmü var Ömer'in adaleti değil*

K 154/81-2584

روميان همچو گوسپند از گرگ
همه در زحمت از سگان تواند

*Andolulular koyun gibi kurttan sıkıntıda dırlar
Hepsi senin köpeklerinden dolayı sıkıntıda dırlar*

K 154/82-2630

SONUÇ

Henüz çok erken yaşlarda memleketini terk ederek seyahate başlayan Seyf-i Fergânî, Fergânâ'dan Aksaray'a uzanan uzun bir yolculuk yapmıştır. Hayatının bakiyesine ve şiirine derin etkilerde bulunan bu yolculuk sırasında kısa süreli bir Tebriz ikameti de bulunmaktadır. Hayatı, ailesi ve eğitimi hakkında kayda değer bir bilgi edinemediğimiz şairin şiirlerinden edindiğimiz izlenime göre iyi eğitim aldığı görülmektedir.

Şairin her yönüyle sosyal hayatın temel bir parçası olduğundan hareketle tepkileri, tespitleri ve temennileri üzerinden cemiyetin genel durumunu görmek mümkündür. Giyim kuşam, süslenme, yiyecekler, mimarî, tababet, alışveriş gibi toplumun özünü yansıtabilecek durumlar şiirde sıklıkla konu edilmiştir. Klasik şiir geleneğinin estetik anlayışı çerçevesinde görülen, dikkat edilen ve farkındalık bilincine dönüştürülen bu malumat bir arada düşünüldüğünde dönemin sosyal görünümü rahatlıkla tespit edilebilmektedir. Bu meyanda şairin divanında Aksaray ve Anadolu ile ilgili şiirlerin de eserde yoğunluklu bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Bazı şiirlerde doğrudan Anadolu ve Aksaray ismi anılarak bilgiler verilirken bazılarında da doğrudan isim verilmeksizin dönem ve coğrafya hakkında önemli tespitlerde bulunulduğu dikkat çekmektedir.

Seyf-i Fergânî Divânı, dönem çalışacak araştırmacılar için döneme dair önemli bilgiler ihtiva etmekte ve o dönemde coğrafyanın durumunu anlatan çok değerli ipuçları barındırmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ateş, Ahmed, "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi: Sayf al-Dîn Muhammed al Fargânî", *TTK Belleten*, XXIII/91 (1959), s. 416.
- Ateş, Ahmed, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I*, MEB, İstanbul, 1968.
- Çiftçi, Hasan, *Ubeyd-i Zâkânî: Toplumsal Görüşleri, Ahlâk ve Felsefesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Erzurum, 1996.
- Darâbi, Şukûfe, *Cilvehâ-yi 'İrfân ve Tesevvuf der Dîvân-i Seyf-i Fergânî*, Pâyânnâme-yi Kârşinâsî-yi Erşed, Gurûh-i Zebân u Edebiyât-i Fârsî, Dânişkede-yi 'Ulûm-i İnsânî, Dânişgâh-i Peyâm-i Nûr, Ahvâz, 1385.
- Değirmençay, Veyis, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 1023, Erzurum, 2013.
- Enûşe, Hesên, (Ed.) *Dânişnâme-yi Edeb-i Pârsî*, VI. Cilt, -Ânâtolî ve Bâlkân-, İntişârât-i Teb' o Neşr, Tahran, 1384.
- Furûzânfer, Bedî'uzzemân, *Sohen o Sohenverân*, Çâp-i Pencom, İntişârât-i Harezmi, Tehran, 1380.
- Hamîdiyân, Sa'îd, "Tefâvut-i Reh ez-Sa'dî tâ Seyf-i Fergânî", *Faslnâme-yi Tehessusî-yi Zebân u Edebiyât-i Fârsî*, Sâl-i Evvel, Şomâre-yi Yek, Pejohişgâh-i 'Ulûm-i İnsânî, Tahran, 1389.
- Hayyampûr, 'Abdurresûl, *Ferheng-i Sohenverân*, İntişârât-i Telâye, Tahran, 1393.
- Hidâyetî, Pervîn, *Nekd-i İctimâ'î-yi Eş'âr-i Seyf-i Fergânî*, Pâyânnâme-yi Kârşinâsî-yi Erşed, Dânişgâh-i Zehrâ, Dânişkede-yi Edebiyât, Zebânâ ve Târîh, 1385.
- İbrâhîmpûr, 'Ali Honerî, *Berresî ve Tehlîl-i 'İlm-i Beyân der Dîvân-i Seyf-i Fergânî*, Pâyânnâme-yi Kârşinâsî-yi Erşed, Dânişgâh-i İmâm Homeynî, Dânişkede-yi Ulûm-i İnsânî, 1392.
- Kezâyî, Hâdî, *Zindegînâme-yi Nivisendegân ve Şâ'irân ez Rûdekî ta Dovletâbâdî*, İntişârât-i Behzâd, Tahran, 1386.
- Mahînfâr, Sayyâra, "Farğânî, Sayf-Al-Dîn Moḥammad", *Encyclopaedia Iranica*, December 15, 1999 (Erişim) <http://www.iranicaonline.org/articles/persian-authors-2>, 03.06.2016.
- Riyâhî, Muhammed Emîn, *Zebân u Edeb-i Fârsî der Kelemrov-i 'Osmânî*, Tahran 1369.
- Safâ, Zebîhullâh, *Dîvân-i Seyf-i Fergânî*, Bâ teshîh ve makeddîme-yi Zebîhullâh-i Safâ, İntişârât-i Firdevs, Tahran, 1392.
- Safâ, Zebîhullâh, *Târîh-i Edebiyât der Îrân*, I-V, İntişârât-i Firdevs, Tahran 1390.
- Savaş, Rıza, "Cuveynî", *DİA*, C.VII.
- Seyf-i Fergânî, *Dîvân*, İntişârât-i Firdevs, Tahran, 1392.
- Şîrâzî, Sa'dî, *Gülistan*, Çev: Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yay., Ankara, 2004.
- Yazıcı, Tahsin, "Fergana", *DİA*, XII. Cilt, s. 375.
- Yıldırım, Nimet, "Seyf-i Fergânî", *DİA*, XXXVII. Cilt, s. 27.
- Yılmaz, Ozan, *Gülistân Şerhi (Sûdî-yi Bosnevî)*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2012.
- Zerrînkûb, 'Abdülhuseyn, *Ez Guzeşte-yi Edebî-yi Îrân*, İntişârât-i Sohen, Tahran, 1385.
- Zeynîvend, Muhammed Sâdık, *Bâztâb-i Mesâ'il-i İctimâ'î ve Bâverhâ-yi Mezhebî der Dîvân-i Seyf-i Fergânî*, Pejohişgâh-i 'Ulûm-i İnsânî ve Mutâle'ât-i Ferheng, Behmen, 1387.